

ВОЛОДАРИ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук;

Антон БУЛАХ, студент факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета:

- ознайомити учнів зі змістом понять «Русь-Україна», «князь», «дружина», та сформувати в них уявлення про основні складові діяльності перших князів Русі-України;
- навчити учнів знаходити на карті місця подій княжої доби, визначати тривалість подій;
- розвивати вміння читати та переказувати текст, шукати в тексті відповіді на запитання;
- виховувати інтерес до вивчення історії своєї Батьківщини – України.

Цільові завдання:

- сформувати в учнів уявлення про заснування міста Києва та осіб, які пов'язані з цією подією;
- ознайомити учнів з діяльністю перших Рюриковичів;
- розвинути вміння працювати з історичними поняттями та термінами;
- формувати національну свідомість, любов до рідного краю, повагу до культури та історії рідного народу.

Очікувані результати: учні зможуть застосовувати поняття «Русь-Україна», «князь», «дружина», установлювати хронологічну тривалість і послідовність зазначених подій та явищ, співвідносити подію і століття; знаходити на карті території, пов'язані із зазначеними подіями та діяльністю людей; розповідати про історичну подію чи явище, історичних діячів на основі тексту підручника; виокремлювати в тексті головне й другорядне.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Навчально-методичне забезпечення: Вступ до історії України: підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Віктор Мисан. – Вид. 2-ге, переробл. та допов. – К.: Генеза, 2010. – 176 с.; Атлас. Історія України. 5 клас/Інститут передових технологій; Контурна карта. Історія України. 5 клас/Інститут передових технологій; Методичний посібник для вчителів Вступ до історії. 5 клас / О. П. Мокрогуз, А. І. Мироненко: Основа. – 64 с; Історична репродукція картини М. Рєріха «Заморські гості».

Основні поняття: Русь-Україна, князь, дружина, киевчє.

Персоналії: князі Аскольд і Дір, Олег, Кий.

Дати: 882 р. – початок князювання Олега, 907р., 911 р. – похід Олега на Константинополь.

ХІД УРОКУ

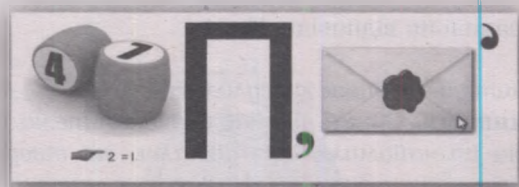
І. Актуалізація опорних знань та мотивація навчальної діяльності.

Варіант А.

Учитель організовує гру «Кмітливий учень», пропонує класу об'єднатися у команди, командам роздано дидактичні картки з ребусами:

Учитель. Розгадавши цей ребус, ми згадаємо одне із джерел історії.

А.

Правильна відповідь: літопис.

Запитання до однієї з команд:

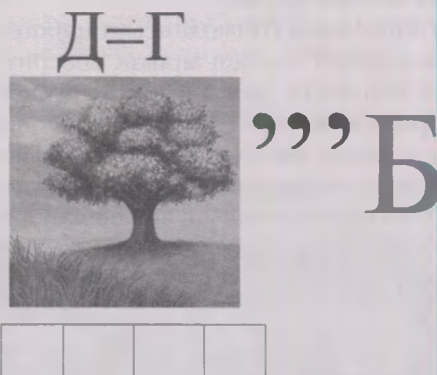
Учитель.

• На минулих уроках ви вже вивчали джерела історії, до якого періоду в історії України ми відносимо літописи? (Княжої доби).

• Якби Нестор не наважився б писати літопис, про що ми ніколи не дізналися б? (Він розповідав про давню історію нашої батьківщини, описавши княжий період історії України).

Учитель. Розв'яжіть ребус. Один із символів держави?

Б.

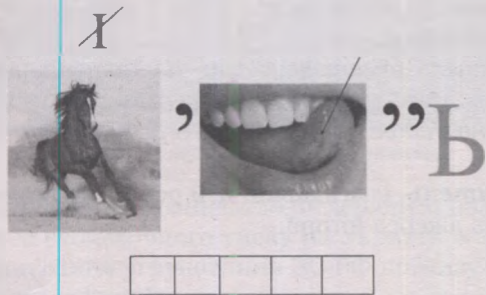
Правильна відповідь: Герб.

Учитель. Ви вже знаєте, що серед наших предків були поширені знаки-символи, які ви-

користувались у різних сферах життя. Який герб став символом княжого роду Київської держави? (Тризуб).

Учитель. Розгадавши цей ребус, з'ясуємо, який титул мав очільник Київської держави.

В.

Правильна відповідь: Князь.

Учитель підбиває підсумки гри.

Учитель. Отже, під час вивчення теми уроку ми познайомимось із діячами, які творили історію у сиву давнину. Ці часи ще називають княжими, бо видатними історичними її діячами були князі Русі-України. При вивченні теми уроку ми познайомимось з їхньою діяльністю, спробуємо оцінити їхнє місце в історії України, а також розглянемо роль Києва як центру Русі-України, з'ясуємо, чому місто Київ літописець назвав «матір'ю городів руских».

Варіант Б.

Учитель організовує **евристичну бесіду** й пропонує учням переглянути фрагменти мультсеріалу «Три богатирі й Шамаханська цариця» (2010 реж. Сергій Глезін) та підготувати відповіді на запитання:

- Хто є персонажами мультсеріалу?

Персонажами мультсеріалу є богатирі – русичі та Шамаханська цариця.

- Яку мрію мала Шамаханська цариця?

Шамаханська цариця мріяла повернути собі красу та молодість, для чого їй необхідно окропити Дерево молодості сльозами тисячі красунь. Але всіх красунь, які були її підданими, вона вже давним-давно знищила, бо не любила вона їх і хотіла бути єдиною красунею у своєму царстві.

- Звідки цариця мала намір дістати сльози тисячі красунь?

Помічник цариці Ворон підказує їй найпростіший спосіб добути жіночі сльози – у Київській Русі.

- Яким чином цариця мала намір здобути сльози красунь Київської Русі?

Помічник цариці Ворон радить їй, що потрібно, використовуючи магічний погляд цариці, закохати в себе Князя Київського, заволодіти Руссю і змусити плакати всіх місцевих дівчат-красунь.

- Як розгортається сюжет? Чи вдалося Шамаханській цариці реалізувати свій задум?

Легендарна Шамаханська цариця зачаровує Київського князя, і він закохується в неї, втрачаючи глузд. Але тут у справу втручаються богатирі Альоша Попович, Ілля Муромець, Добрина Никитич, а також вже добре знайомі глядачам персонажі кінь Юлій, Змій Горинич, бабуся і дід Тихон.

Учитель. Отже, вивчаючи тему нашого уроку, спробуємо з'ясувати, у чому авторська вигадка у мультсеріалі, та з'ясувати, що являла княжа доба в історії України, походження назви «Русь» і хто був засновником давньоукраїнської держави – Русі-України, як правили її перші князі, які завдання державотворення їм довелося вирішувати.

II. Вивчення нового матеріалу.

План уроку

1. Києвичі.
2. Перші Рюриковичі. Князь Олег.
3. Нестор-літописець. «Повість минулих літ».

1. Виникнення Київської держави.

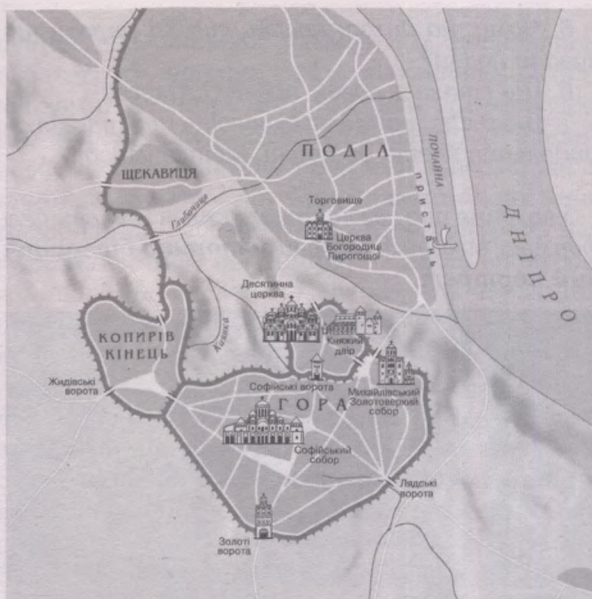
Уявлення про місто Київ як одне з найдавніших міст України вчитель формує за допомогою прийоми **образної розповіді**.

Учитель. Місто Київ – одне з найдавніших міст на території нашої країни. Згідно з висновками археологів, його історія починається наприкінці V– на початку VI ст. Писемні джерела свідчать, що Київ розвинувся на основі язичницького поселення. Його центром була Старокиївська гора на правому березі Дніпра.

На рубежі VIII–IX ст. Київ став головним містом міжплемінного об'єднання східно-слов'янських племен полян, а з 882 року, після завоювання його варягами, – столицею держави.

Завдання учням:

1. За допомогою лінії часу порахувати, скільки часу минуло від заснування Києва до наших днів.
2. Відмітити на контурній карті Старокиївську гору та місце заснування Києва.

Уявлення про засновників м. Києва та початок княжої доби Русі-України вчитель формує **прийомом аналізу літературного джерела та використовуючи ілюстрацію** «Пам'ятний знак на честь заснування міста Києва, **споруджений у 1982 р. на ознаменування 1500-річчя міста Києва** (Автори – скульптор В. Бородай, архітектор Н. Фещенко.), пропонуючи учням опрацювати текст легенди з літопису та підготувати відповідь на запитання:

Легенда про заснування міста Києва

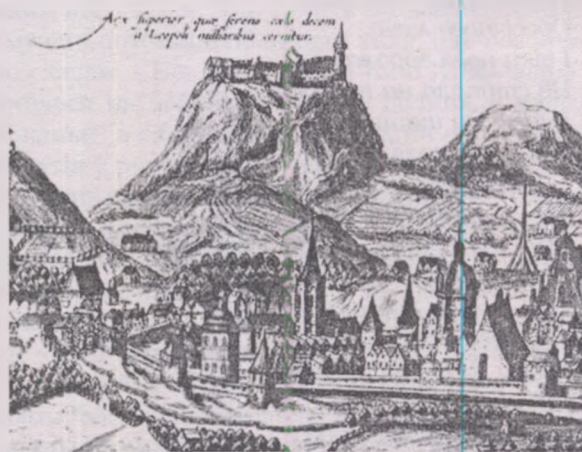
Коли ж поляни жили особливо і володіли родами своїми, то було між них три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їх – Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив – на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок і на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони тут звіруну. Були ж вони мужами мудрими й тямущими.

Запитання до учнів:

1. Скільки було братів-засновників Києва?
2. Як звали найстаршого брата?
3. На чю честь було названо місто?
4. Як літописець пояснює обрання місця для заснування Києва?
5. Як літописець характеризує засновників міста?
6. Яке плем'я очолювали брати-засновники Києва?
7. Що свідчить про прихильне ставлення літописця до засновників міста?

Уявлення про чинники, що сприяли перетворенню Києва на столицю давньоукраїнської держави, та про легендарного князя Кия вчитель формує, використовуючи **прийом художньо-літературного ілюстрування**.

Учитель. Вибір місця для майбутньої столиці був дуже вдалим. Високі «київські гори» і Дніпро-Славутич захищали місто від можливих нападів ворогів. До того ж Київ був розташований на торговельному водному шляху «з варяг у греки». Північних сусідів на Русі називали варягами, а південних – жителів Візантії – греками. Шлях цей пролягав від північних земель на південь, Дніпром до Чорного моря і Візантії. Український поет О. Олесь у поезії «Княжа Україна» так змальовує цю епоху:

Початки Києва

Над Дніпром широким, вільним,
Де луки й степи цвіли.

Наші прадіди поляни

Оселились і жили.

Хлібороб робив у полі,

Пас пастух корів, овець,

З луком, з стрілами гнучкими

По лісах ходив ловець.

Пишно квітла Україна,

Повна всякого добра.

Як в раю, жили поляни

Понад хвилями Дніпра.

Все своє вони любили,

Шанували і чуже,

Хай, мовляв, Перун і Волос

Всіх від лиха стереже.

А коли сусід лінивий

Заздрив силі багача,

Вміли наші показати

Обосічного меча.

І віки нога ворожа

Не ступала на наш лан.

Всі сусіди шанували

І боялися полян.

... Де стоїть тепер наш Київ,

Там була сама гора,

Жив там першим Кий з Хоривом,

Щек та Лебідь – їх сестра.

Над самим Дніпром на горах,

Огороджений з боків

Ровом, мурами, валами,

Київ виріс і розцвів.

На сторожі коло його,

Наче батько, став Дніпро,

Наче батько сину, ніс він

З півдня й півночі добро.

І здавалось, Україна

Буде квітнути віки,

І здавалось, всі народи

Їй сплітатимуть вінки.

(Джерело: О. Олесь. «Княжа Україна». – Київ, «Веселка», 1991)

Отже, вдале вигідне розташування, військова міць полян перетворила столицю їхнього племінного союзу Київ на майбутню столицю держави Русь-Україна.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

1. З яким племенем східних слов'ян поет пов'язує заснування міста?

2. Про які заняття полян говорить поет?

3. Якими художніми засобами поет прагне відтворити повсякденне життя полян?

4. Які, на думку поета, чинники сприяли перетворенню міста у неприступну для ворогів твердиню?

5. Чому, на думку поета, сусідні народи шанували полян?

6. Що стало основою поезії О. Олесь?

7. Які рядки поезії засвідчують про прихильне ставлення поета до нашої давньої історії?

Уявлення про легендарного князя Кия вчитель формує, використовуючи **історико-біографічний портрет**.

Учитель. Ім'я Кий має чітке слов'янське походження (кий – палиця). Можливо, воно походить і від киж, божественного коваля в міфах індоєвропейських племен, соратника бога-громовержця у боротьбі зі Змієм. Українська легенда зв'язує виникнення Дніпра з ковалем, що переміг Змія, який обклав країну непосильною даниною. Коваль упріг поверженого ворога в соху і провів глибоку борозну. По цій борозні під кручами протік Дніпро. Літописний переказ про Кия, його братів і їх сестру – це, імовірно, екомпіляція легенд різних часів. розповідь повна виразних рис народного переказу: три брати-засновники і їх сестра – типові фольклорні персонажі. Не випадково багато учених ставилися до історичності князя Кия скептично. Але в останні десятиліття провідні дослідники схильні вважати його особою історичною – військовим проводирем, вождем-князем племінної групи полян, які на рубежі Античності й Середніх віків мешкали на території Середнього Подніпров'я. Народився він на початку VI ст. у знатній полянській сім'ї. До цього часу придніпровські слов'яни вже знали спадкове правління. Відомо, що одного з антських (полянських) князів IV ст. звали Божем (Бусом). Молодість Кия припала на період напруженої боротьби між антами-полянами і Візантійською імперією на Дунаї. Слов'яни активно освоювали придунайські землі, спорожнілі після падіння держави царя гунів Аттіли, чому намагалася перешкодити Візантія. На початку 30-х років VI ст. на Дунаї розгорілася багаторічна війна між слов'янами й армією імператора Юстиніана. На південь по Дніпру з лісових областей Східної Європи спускалися численні дружини

різних слов'янських племен. Це посилювало стратегічне значення гір, розташованих біля впадання в Дніпро його головної притоки Десни. У цьому місці, біля переправи, справдана велася жвава торгівля товарами з лісової, лісостепової і степової зон. Спорудження укріпленого городища забезпечувало Києву контроль над судноплавством по Дніпру, а також спостереження за переправою. Перевезення через Дніпро дійсно було «Кієве», оскільки володів ним князь Кий, але перевізником він, розуміється, не був. Завершивши спорудження свого «граду», Кий разом з іншими слов'янськими проводирями відправився на Дунай. У числі антських (полянських) послів у Константинополі він, очевидно, був присутнім при мирних переговорах з імператором Юстиніаном у 545 р. За умовами укладеної угоди, Візантія визнавала права антів на володіння лівобережжям Дунаю з фортецею Туррис. Кий, бажаючи закріпитися в Подунав'ї, заснував там містечко Києвець. Проте гострий конфлікт з місцевими жителями порушив його плани, змусивши князя повернутися в Київ, де він незабаром і помер. Нащадки Кия досить довго утримували владу в заснованому їм «граді». Польський хроніст Ян Длугош повідомляє, що Аскольд і Дір були прямими нащадками Кия.

Завдання учням на первісне закріплення:

- На лінії часу показати період життя і правління князя Кия.

Формуючи компетентність креативності, вчитель організовує самостійну роботу, використовуючи прийом **аналізу художньо-літературного твору**, пропонуючи опрацювати уривок з роману В. Малика «Князь Кий», с. 171–172:

«Побачивши, що гунни прорвалися, старійшина Межамир зі своєю невеликою дружиною кинувся їм навперейми, щоб закрити вихід у степ. Незважаючи на тягар літ, біг він прудко, тримаючи в одній руці щита, а в другій – меч. Під поривом вітру розвівалося його довге сиве волосся і лопотіла полотняна, вишита чорно-червоним мереживом сорочка.... Та тут же й зупинилися: старійшина раптом спіткнувся, заточився і впав навзніч на землю. В груди йому, під саме серце, ввігналися тонка гуннська стріла. Його підхопили під руки – не дали впасти, винесли на невисокий пагорб і поклали на столочену зелену траву. Атака дніпровських русів захлинулася. Нажахані гунни вихором вирвалися з оточення і щодуху помчали в поле, рятуючись від неминучої смерті або полону. А старійшина Межамир лежав горілиць на землі зі стрілою в грудях, мовчки дивився в світло-голубе безхмарне небо і думав про смерть. Ось де спіткала вона його! Ось коли обірвалася нитка його життя! О преславний Дажд-

боже-Світовиде! І ти, Роде, захиснику полянського племені! Багато стежок-доріжок сховався старий Межамир – і по своїй волі, і не по своїй, у багатьох краях побував, багато лихого зазнав і доброго звідав, а тепер настав час розпрощатися з білим світом! Родовичі покладуть його мертве тіло разом з багатьма іншими тілами тих, хто загинув нині в бою, на вогнище – і вогонь зжере його! І полетить воно кіптявим димом попід небесами, розвіється в безконечності простору і часу, а очищена від плоті душа, втративши звичну оболонку, переселиться в когось іншого – чи в людину, яка щойно десь народилася, чи в тварину, чи в звіра, а може, деревиною стане чи вільною пташиною, що шугає у високості... Це вже залежить від волі чи примхи богів... І житиме вона вічно, так перекочуючи з однієї живої істоти до іншої... Тільки його, Межамира, вже більше не буде... Біль, що вогнем запік у грудях, перервав плін його думок. Він глянув на воїв, на їхні засмучені потемнілі обличчя і тихо, але розбірливо сказав: – Покличте князя Кия! Хтось відразу кинувся на бойовище, звідки долинали радісні поклики, а старійшина заплющив очі і думкою полетів у рідне селище над Почайною, на Подолі, уявив інші селища русів над Дніпром, і щемка тривоги оповила його серце. Що буде з його родами? Хто стане після нього старійшиною? Були б сини – не клопотався б. Та ба! Одного за одним покликали їх боги до себе, а внуки не доросли ще – на них не можна покластися... Потім згадав старшого брата Тура. Дружно жили вони в молодості. Любили один одного, бо було їх тільки двоє, і спільно тримали старшинство в племені русів. І лише один раз не послухався він старшого брата – не повернувся після розгрому гуннів на Русь, а залишився з найближчими родами на Дніпрі. Розгнівався тоді Тур, бо вважав, що роз'єднання племені підриває його силу. А чого було гніватися? Міг би залишитися теж – от і жили б спільно!... Однак Тура вже немає, і йому, Межамирові, недовго жити, а плем'я так і досі роз'єднане: Кий після сьогоднішньої перемоги, мабуть, потягне на батьківські місця... Біль знову обірвав його думки, грозовою хмарою заступив сонце. Невже кінець? Почувся швидкий тупіт багатьох ніг. Межамир з натutoю підняв обважнілі повіки. До нього наближався з братами Кий. Підійшов. Нагнувся – і, не вірячи сам собі, доторкнувся пальцями до білого оперення стріли. – Стрию! Як же це? – вигукнув приглушено, вражено. Межамир зупинив його. – Не чіпай! Поки вона в рані, я можу говорити, а виймеш – душа моя миттю випурхне з тіла... Мені ж треба сказати тобі кілька слів перед смертю! Кий підвів голову вмираючого. – Кажі, батьку, я слухаю... Межамир поклав правицю Києві на передпліччя. – Киязю, вітаю тебе з перемогою... Не посміють тепер недобитки

Аттіли знову напасти на слов'янські племена... Бо доброго одкоша одержали! – Доброго, стрію! І немала твоя заслуга в цьому! – Про мене вже мови нема... Сам бачиш... А от що буде з родом моїм – це тривожить мене... Ти зі своїми людьми повернешся на Рось – ріку предків наших, а мої залишаться, як відламана гілка... – Але ж ти сам цього хотів, стрію! Покійний отець розповідав про це не раз... – Було таке... Бо дуже уподобав я ті місця над Дніпром... І родовичі мої уподобали – всі добровільно zostалися там, нікого я не змушував... А тепер прошу тебе – візьми їх з собою!... Якщо плем'я русів хоче бути сильним, то воно повинно бути єдиним! – Я не можу взяти твоїх людей з собою, стрію... – Чому? – стривожився старійшина. – Бо хочу зі своїми родами, як і ти колись, сісти над Дніпром, на твоїх горах. Теж уподобав ті місця! – Справді? – аж кинувся Межамир, і легкий усміх зм'якшив його посуворіле обличчя. – Ти залишаєшся? – Так, я довго думав, приглядався і вирішив, що там буде середина землі моєї! – А якщо рід не захоче? – Я ж князь! Супроти цього Межамир не зміг нічого заперечити. Раптом внутрішнім зором і відчуттям умираючого збагнув силу духу свого племінника. Це не добродушний Божедар і навіть не розважливий, поміркований Тур. У цьому молодому дужому воїнові щасливо поєдналися і доброта, і розум, і кмітливість з твердістю серця, без якої неможливо владарювати над плем'ям. Щасливий Тур – залишив такого сина! А вголос сказав: – Тоді я можу спокійно померти – доля племені в надійних руках! У твоїх руках, Кию! – і повернувся до своїх воїв: – Чуєте, синове?... Ось моя остання воля – віднині вашим старійшиною і князем буде Кий, племінник мій! Йому вручаю владу над нашими родами руськими подніпровськими! Слухайтеся його, як мене! І підкоряйтеся йому, як мені підкорялися! – Будемо, отче! Хай душа твоя буде спокійна! – загули довкола голоси. Він закашлявся, почав задихатися. Е грудях забулькало, на губах з'явилася червона піна. – Помирає наш стрій, – прошепотів Щек. – Відлітає душа його з тіла, – витер з ока сльозу Хорив. Вої збилися щільніше, зачали подих. Отроки, не соромлячись, плакали. Старійшина для них усіх був батьком. – Підніміть мене... Та вище... Хочу побачити поле, на якому перемогли ми гуннів, – прошепотів Межамир. Кий з братами та найближчими воями підхопили його на руки, підняли високо вгору. – Дивися, стрію! Він востаннє розплющив очі, туманючим зором оглянув всіяне трупами широке поле, далекий ліс на видноколі, золотий лик Світовида в синьому небі – і раптом обм'як, затих, став непорушний і важкий. Його поволі опустили вниз і поклали на землю. (Малик В. К. *Князь Кий: Романи*. – К.: Дніпро, 1989. – 576 с.).

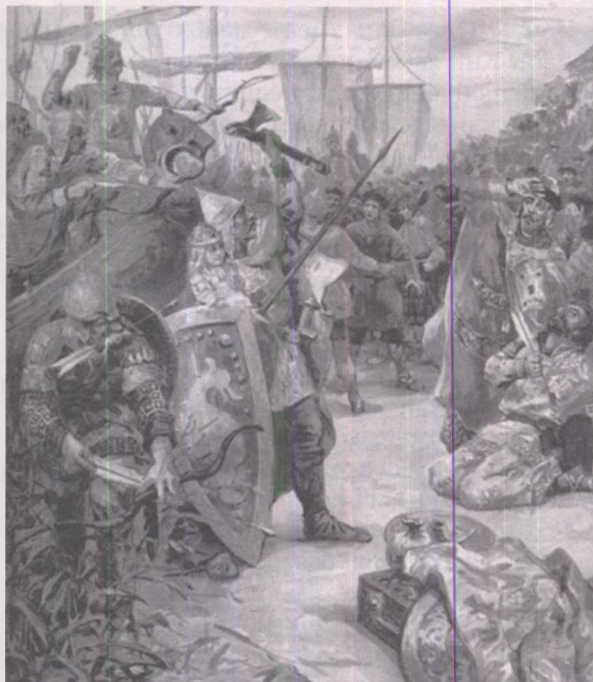
Звдання учням. Відповісти на запитання:

1. Про які події йде мова у романі?
2. Якими художніми засобами користується автор, щоб історично достовірно передати атмосферу епохи?
3. Про які слов'янські племена розповідається у романі?
4. Де мешкали згадані племена слов'ян?
5. Хто очолював ці племена?
6. Який суспільний устрій мали названі племена?
7. Якою була влада у слов'ян? Які факти свідчать про це?
8. Якими були вірування русичів? Хто був головним божеством у цьому пантеоні?
9. У чому старійшина Межамир вбачав загрозу непереможності русичів?

Учитель знайомить учнів з діяльністю князів Аскольда і Діра, використовуючи прийом **розповіді**.

Учитель. Першими київськими князями були також брати-князі Аскольд і Дір. Як пише автор у літописі «Повісті врем'яних літ», два варязьких ватажки, Аскольд і Дір, лишивши дружину свого князя Рюрика у Новгороді, попливли із загонами своїх воїнів униз Дніпром. Вони заволоділи Києвом, а на полян, що населяли його околиці, наклали данину. У 860 р. під проводом Аскольда руське військо у кількості 200 – 360 човнів і 6 – 10 тисяч воїнів висадилося в околицях Константинополя. Як наслідок, пожвавилися торговельні і культурні зв'язки Русі і Візантії. Саме візантійським впливом пояснюють напівлегендарне Аскольдове хрещення Русі наприкінці 860 років. Наступником Аскольда став Дір – київський князь, скандинав за походженням. У 882 р. вони були вбиті після облоги Києва новгородським військом на чолі з варязьким очільником Олегом.

Завдання учням. Робота в групах.

На основі тексту підручника, карти та ілюстрацій скласти історичний портрет князів Аскольда і Діра.

2. Перші Рюриковичі. Князь Олег.

Учитель, використовуючи методичний прийом **пояснення**, пояснює походження і значення поняття «Рюриковичі».

Учитель. Рюриковичі – княжий, пізніше також королівський (у Галицько-Волинській державі) і царський (у Московії) рід нащадків Рюрика – першого літописного князя Київської Русі. З плином часу рід роздібився на безліч гілок. Більшість правителів Київської Русі й руських князівств, що утворилися після її розпаду, були Рюриковичами. Також узагальнююча назва для споріднених спільним походженням князівських та дворянських династій країн Східної та Центральної Європи.

Завдання учням на первісне закріплення:

- Занотувати в робочому зошиті походження й основне значення поняття «Рюриковичі».

Уявлення про захоплення влади Олегом у Києві вчитель формує, використовуючи прийом **образної розповіді**.

Учитель. 882 р. очільник варяг Олег човном пристав до берега Дніпра, прибувши із півночі,

з Новгорода, разом із малолітнім Ігорем, який походив із князівського роду Рюриковичів. Він під виглядом купця відправив до тодішніх правителів Аскольда і Діра посла, який мав запросити князів вийти назустріч до **Олега**. Не підозрюючи лиха, Аскольд та Дір прийшли на берег Дніпра, де в човні на них чекав **Олег**. Із човна вискочили воїни, які схопили київських князів: «Коли Аскольд і Дір вийшли з міста, Олег оголосив їм: «Ви не є князі, ні роду княжого але аз єсмь роду княжого» («Ви не князі і не княжого роду, а я княжого роду») і пред'явив спадкоємця Рюрика, малолітнього Ігоря, після чого Аскольд і Дір були вбиті.

Так Олег захопив владу і почав княжити у Києві. Вражений красою та вдалим розташуванням міста, сказав: «Хай буде Київ матір'ю городам руським» – зазначено у літописі «Повісті минулих літ».

Так, з 882 р. у Києві захопив владу князь Олег.

Завдання учням на первісне закріплення:

1. Як Олег дістався до Києва та звідки він туди прямував?
2. Як Олегу вдалося виманити тодішніх правителів Аскольда і Діра до берегів Дніпра?
3. Що оголосив Олег князям Аскольду і Діру, після того, як схопив їх?

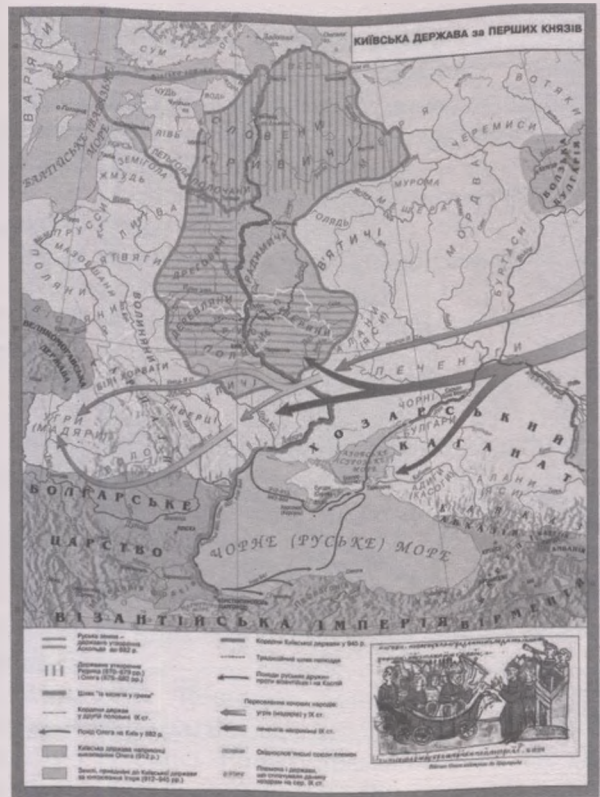
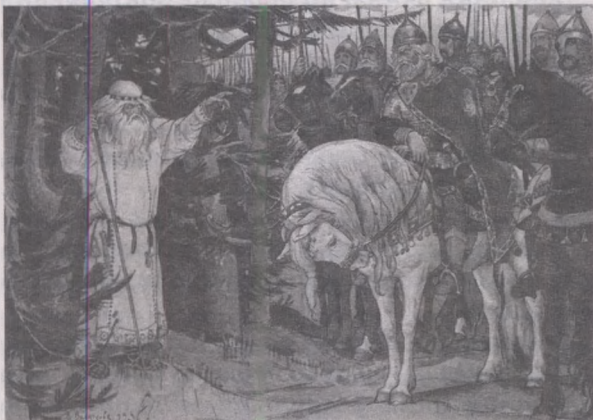
Учитель знайомить учнів із подальшою долею князя Олега, використовуючи додатково ілюстрацію.

Уявлення про князя Олега та його правління у Києві вчитель формує, використовуючи **комбінований прийом з мультимедіа презентацією**:

Князь Олег від імені малолітнього Ігоря правив Київською державою протягом 30 років. За цей час він приєднав до Русі чимало слов'янських племен. Олег здійснив декілька вдалих військових походів. За що його вважали досить гарним полководцем та воїном. Князь Олег воював з різними ворогами Русі-України. Так, у творі «Пісня про віщого Олега» О. Пушкіна згадується діяльність князя Олега та його військова могутність:

*Збирається віщий Олег-войовник
З хозарами знов воювати;
За напад – мечам і пожарам прирік
Він ниви хозарські і хати.
Із військом своїм, в царгородській броні,
Князь їде полями на вірнім коні.
Послухай, що скаже тобі ворожбит:
Ти славний своїми боями,
І твої ворогами не здоланий щит
Царграда оздоблює брами;
І хвилі, і землю скорив ти в бою,
І недруги заздрять на долю твою.
І моря бурхливого зрадницький вал
Твої не пошкодив вітрила,
Тебе не поранив лукавий кинджал,
Ворожа стріла не вразила...
Не відаєш ран ти у грізній броні,
Бо є охоронець у тебе в війні.*

Так, у 907 р., 911 р. князь Олег ходив у походи проти могутньої тогочасної держави Візантії. За легендою, на знак однієї з перемог князь Олег прибив свій щит на брамі Константинополя – столиці Візантійської імперії. На початку князі ставили собі за мету здобуття військової здобичі, а пізніше однією з головних цілей походів стало місце руських купців на ринках Візантії. Розбудовуючи державу на теренах Східної Європи, київські князі почали дбати про встановлення постійних дипломатичних стосунків із Константинополем, що підвищувало престиж давньоукраїнської держави – Русі-України.

Достовірно невідомо, як помер князь, але за легендою старець йому навіщував, що той загине від власного коня. «Велів князь Олег розсідлати свого коня й пустити на волю та добре годувати. А сам сів на іншого й поїхав на війну. Чи по році, чи по двох, повернувся князь із походу. Вїжджає у свій двір у Києві та й питає:

– А де мій любий білогривий?

– Ого, князю! – відповідають слуги – твій кінь уже давно загинув, а тільки його кістки біліють за городом на могилі!

Жаль стало Олегові любого коня. Він казав запровадити себе на ту могилу. А коли став над білим черепом свого улюбленця, сльозами зайшли його очі, і він з жалем промовив:

– Не сповнилася твоя ворожба, старче! Бачиш, що мій кінь загинув, а я ще живу – то як же я від нього загинути можу?

Та ледве договорив князь ці слова, як нагло щось їдке й гаряче впекло його в ногу; в очах йому потемніло і він упав на землю».

Дружинники кинулися його рятувати, аж бачать, а то гадюка вкусила князя в ногу. Вона то звилася собі гніздо в черепі мертвого коня і коли князь став необережно ногою на череп, гадюка виповзла й смертельно його вкусила. Так сповнилося віщування старця. Бо Олег помер від свого коня, хоча й неживого.

Фольклористи, що досліджували легенду про смерть Олега, встановили її залежність від древньої ісландської саги про Орвара-Одда, який також загинув від власного коня. Так, елемент ва-

рязької саги потрапив до руського літопису. Хоча не виключено, що поштовхом до створення легенди дійсно стала смерть князя від укусу змії. Але вірогідніше все це пояснюється вірою народу в те, що Олег був віщим, та здолала його доля, фатум, сильніший за будь-яку людську силу. Чаклун, котрий напроочив князю смерть від коня, був лише знаряддям у руках неблаганної долі. Саме так, за народними уявленнями, і мав померти Олег Віщий, – а не скласти буйну голову у битві, що відбувались тоді майже безперервно і вважались буденною справою.

Завдання учням на первісне закріплення:

1. Яким автор зображує Олега у творі?
2. Кого із персонажів твору було зображено на ілюстрації?
3. Від якої тварини помер Олег?
4. Чому Олег так любив свого коня?
5. Покажіть на контурній карті територію Русі-України за князювання Олега та напрямки його військових походів.

Уявлення про походження назв «Русь» та «Русь-Україна» вчитель формує прийомом міркування.

Учитель. Походження назв «Русь», «русичі» остаточно не з'ясоване. Що ж означає назва Русь та звідки вона походить? З цього приводу вже понад двісті років ведеться жвава дискусія. Історики пропонують кілька пояснень. Були спроби пояснити назву Русь як запозичення і шукати її витоки в Скандинавії (у варягів). Так, ця частина істориків спирається на літописну розповідь про варягів, серед яких були представники північного племені «русь». Скандинавське слово «русь» близьке за значенням до слів «вєслуваня», «судноплавство». Інша частина істориків пропонує шукати витоки серед іраномовних народів (сарматів). Інші вчені вважають цей етнонім споконвічно місцевим – слов'янським. Однак дослідження слова Русь має суто наукове значення. Вирішальне значення мало не походження цього слова, а історія його вживання в практиці. Слово русь мало збірне значення, а одиничне значення – русин (множ. русини), як чужин, болгарин та ін. Деякі дослідники твердять, що в середині I тис. н. е. існувало окреме східнослов'янське плем'я русів. Але це припущення малої ймовірності. Чому «Русь»? Під такою назвою згадують Київську державу іноземні мандрівники, купці, літописці. Її мешканців вони називали русичами. Більшість українських істориків вважає, що слов'яни також називали себе русичами, або русами, а свою землю – Руссю. Ця назва досить поширена у назвах річок, місцевостей на території України. Слов'янський корінь «русь» означає «ріка, вир, глибина». Тому назва «Русь» виникла від річок Рось і Росава, приток Дніпра. На думку інших істориків,

назва давньої держави походить від слів «русявий, світлий».

Жителі Русі – русичі – проживали на великій території, яка згодом, під впливом історичних обставин, розпалася на кілька менших держав. Це поняття у IX–XIII ст. застосовувалося щодо земель, на яких проживали племена східних слов'ян.

Завдання учням:

- Занотувати у зошит 3 – 5 версій походження назви «Русь», які поширені серед учених на сьогодні.

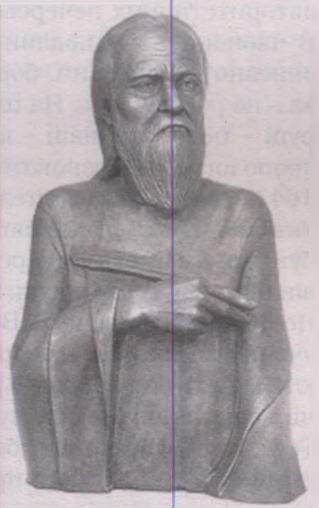
Учитель застосовує методичний прийом **пояснення**, для висвітлення поняття «князь», «князівство», «данина».

Учитель. Давньоруські літописи та іноземні хроніки розповідають про правителів Київської держави та називають їх князями. Слово «князь» (воїн на коні) спочатку означало воєначальник, а потім правитель земель – князівств. На початку утворення Київської держави князі були ще й завойовниками нових земель, а також збирачами данини разом зі своєю дружиною. Данина – натуральний або грошовий податок від підкорених племен і народів. У Київській державі – найдавніша форма податку, що регулярно збирався з підданих східнослов'янських та південнослов'янських племен.

Завдання учням на первісне закріплення:

- Записати історичний словник значення понять «князь», «князівство», «данина».

3. Нестор-літописець. «Повість минулих літ».

Уявлення про Нестора-літописця вчитель формує, **використовуючи опис:**

Учитель. Одним із найдавніших українських істориків був літописець Нестор. Біографія Несто-

ра Літописця майже не відома, відомостей дуже мало. Його ім'я вперше з'являється у «Київському патерику» 1661 р. Він народився у Києві приблизно у 1056 році, імовірно, в родині, яка належала до еліти тогочасного давньоруського суспільства. Саме таке походження давало йому можливість відійти від давніх язичницьких традицій, що ще мали доволі значну силу на Русі, і прилучитися до нового для русичів християнства. Як на той час, він був досить освіченою людиною, а, відповідно, знав грецьку, що дало йому змогу ознайомитися з Біблією й творами християнських авторів. Водночас таке знатне походження давало йому можливість виробити своєрідне бачення історичного минулого його краю. Служіння Нестора при Лаврі почалося ще в юнацькому віці. З яких причин Нестор обрав чернече життя – сказати важко. Можна лише твердити: вибір був непростим. Ченці стали «новими людьми», нетрадиційною інтелектуально-духовною елітою, яка несла для русичів християнські цінності. Почувши слова Христа: «якщо хто хоче йти за Мною, нехай зречеться себе, і візьме хрест свій, та йде за Мною» (Мф. 16, 24), він, після смерті Феодосія у 1073 р., прийшов до Печерського монастиря, ігуменом якого був Стефан, що прийняв Нестора, постриг його й висвятив на ієродиякона. Він належав до молодшого покоління монастирської братії. Нестор вирізнявся в усіх чернечих чеснотах: у постійному прагненні і дотриманні чистоти тілесної й душевної, у добровільній бідності, глибокому смиренні, безвідмовній покорі, суворому пості, безперервній молитві на вічних рівноангельських подвигах, яскравим прикладом яких служили життя перших святих Печерських – Антонія і Феодосія. Нестор – один із найавторитетніших печерських старців свого часу. В «Іконописному подлиннику» його зовнішність описано так: «Сивий, борода на зразок Богослова – не роздвоїлась. На плечах – клобук, у правій руці – перо, а в лівій – книга і чотки...». За антропологічними ознаками святий мав зріст 163 – 164 см, належав до жителів Подніпров'я. Присвятив своє життя служінню Богу: до кінця своїх днів був ченцем Києво-Печерської лаври. У монастирі він ніс послух літописця, від чого і був прозваний Нестором Літописцем. «Велика буває користь від учення книжного, – говорив він, – книги наказують і вчать нас шляху до розкаяння, бо від книжних слів набираємося мудрості й стриманості... Той, хто читає книги, бесідує з Богом або святими мужами». З його праць збереглися життєписи святих князів страсотерпців Бориса і Гліба, преподобного Феодосія, перших преподобних Печерських. Нестор Літописець – автор літопису, відомого під назвою «Повість минулих літ», складений на основі раніше написаних літописів, архівних, народних переказів та оповідань, помер і

похований у Києво-Печерському монастирі. Помер святий літописець, як вважають дослідники його творів, у 1113–1115 рр., коли мав, на думку антропологів, близько 60–65 років.

«Подяку повинна містити в собі кожна наша молитва. – Дякувати в труднощах – заслуга більша, аніж подавати милостиню. – Дякувати Богові треба не тільки за свої успіхи у добрі, але і за успіхи інших. – Вдячність повинна бути початком і кінцем наших дій і бесід. – Бога ніщо так не гнівить, як байдужість до спасіння ближніх. – Корисне для себе ми знайдемо тоді, коли будемо шукати користі ближньому. – Господь нічого так не любить, як душу покірну, смиренну і вдячну», – вважав монах Нестор-літописець.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

1. У який період жив та працював Нестор?
2. Як описано зовнішність Нестора в «Іконописному подлиннику»?
3. Хто постриг у ченці Нестора?
4. Чому Нестора вважають першим істориком?

Формуючи дослідницькі компетентності та креативність мислення, вчитель організовує **самостійну роботу** учнів та пропонує учням скласти **історичний портрет на тему: «Нестор – Боян нашої княжої історії»**.

Уявлення про написання літопису учитель формує за допомогою методичного прийому **образної розповіді**.

Учитель. Монахи писали на спеціально оброблених шкурах тварин, які називали пергаментом. Рукопис вимагав кропіткої праці. Над однією книжкою чернець працював понад п'ять років. Кожен рукопис був справжнім витвором мистецтва. Кожну літеру малювали окремо, суворо дотримуючи геометричного малюнка, літери малювали чорним чорнилом, а першу вимальовували червоним кольором. Кожну літеру старанно вимальовували та оздоблювали, частину тексту навіть писали золотом. Щоб захистити від пошкоджень рукопис «одягали» в оправу (це були дощечки, обгорнуті у шкіру та прикрашені коштовними тканинами чи металевими прикра-

сами). Така книга була важкою, не для повсякденного користування. Рукописна книга була розкішною, вона швидше нагадувала дорожочиний ювелірний виріб.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

1. Якими кольорами писали літери в літописах?

2. З яких матеріалів виготовляли книги?

3. За допомогою чого захищали від пошкоджень книгу?

Учитель застосовує прийом **пояснення**, формуючи уявлення про давній літопис – «Повість минулих літ».

Учитель. Літопис «Повість минулих літ» – це літописне зведення, складене в Києві в XI – на початку XII ст. Нестором та іншими літописцями. Найдавніша пам'ятка літератури українців – віршований український епос періоду Русі-України. Провідний мотив твору – захоплення героїчним минулим Русі-України і глибокий сум з приводу княжих чвар та лиха, заподіяного набігами половців. «Повість минулих літ» – перша в Київській Русі пам'ятка, у якій історія держави показана на широкому тлі світових подій. Висвітлює історію східних слов'ян та князівської влади, утвердження християнства на Русі, містить оповіді про виникнення слов'янської писемності, відображає настрої різних суспільних верств. Записи подаються порічно. Використано перекази, оповідання, повісті, легенди. Нестор – літописець закликає співвітчизників до миру і єднання, при цьому інтереси і захист Руської землі від ворогів він ставить на перший план. Загалом про Русь-Україну автор говорить як про окрему, самобутню, ні від кого не залежну державу, яка посідає своє, особливе місце серед інших країн. Щоправда, із сумом зазначає, що, хоч «земля наша велика й багата, але ладу в ній нема». Однак оптимізму великий літописець не втрачає. Прикладами з минулого показує, що зло завжди буде переможене.

Завдання учням на первісне закріплення:

• Запишіть у робочий зошит коротку характеристику Літопису «Повість минулих літ».

Учитель застосовує прийом **аналізу джерела** для ознайомлення учнів із відомим торговельним шляхом «із варяг у греки».

Учитель. Початок «Повісті минулих літ» містить розповідь про «шлях із варягів у греки». Це найперший і найдокладніший опис головної річкової магістралі Давньої Русі: «Коли ж поляни жили особно по горах сих (київських), то була тут путь із варягів у греки, а із греків у варяги: по Дніпру, а у верхів'ї Дніпра – волок до (ріки) Ловоті, а по Ловоті (можна) увійти в Ільмень, озеро велике. Із цього ж витікає Волхов і впадає в озеро

велике Нево, а устя того озера виходить у море Варязьке. І по тому морю (можна) дійти до самого Риму, а од Риму прийти по тому ж морю до Цесарограда, а від Цесарограда прийти в Понт-море, у яке впадає Дніпро-ріка. Дніпро ж витікає з Оковського лісу і плине на південь, а Двіна із того самого лісу витікає і йде на північ, і входить у море Варязьке. Із того ж лісу витікає Волга на схід і вливається сімдесятьма гірлами в море Хвалійське. Тому-то із Русі можна йти по Волзі в Болгари і в Хваліси, і на схід дійти в уділ Симів, а по Двіні – у Варяги, а з Варягів – і до Риму, од Риму ж – і до племені Хамового. А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гірлами: море це зовуть Руським».

Завдання учням на первісне закріплення:

1. Звідки ми дізналися про існування «шляху із варяг у греки»?

2. Які були кінцеві точки річкової магістралі?

3. Які міста та центри охоплювали цей шлях?

4. Які річки входили цей шлях?

5. Яка сучасна назва моря, яке у літописі названо «Руським»?

6. Яка сучасна назва моря «Хвалійське»?

Учитель застосовує прийом **пояснення**, щоб розкрити зміст термінів «варяги» та «греки».

Варяги – назва народів, що проживали на Скандинавському півострові.

Греки – так називали жителів Візантії.

Завдання учням на первісне закріплення:

• Занотувати до історичного словника визначення термінів та понять «варяги» та «греки».

Формуючи уявлення учнів про «шлях із варяг у греки», вчитель застосовує прийоми **розповідь та карто-схему**.

Учитель. Шлях «з варяг у греки» – це назва основного водного торгового шляху Київської Русі, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями і скандинавські країни з Візантійською імперією. Руські купці, які долали шлях із Києва до Константинополя за 30–40 днів, возили у Візантію хліб, ремісничі вироби, срібло в монетах, рабів, хутро, мед, віск, а також товари із Скандинавії і Прибалтики (зброю, бурштин). Із півдня по Дніпру везли вина, прянощі, фрукти, дорогі тканини, ювелірні вироби, скляний посуд. Шлях мав велике значення і для розвитку внутрішньої торгівлі, сприяв налагодженню різноманітних зв'язків окремих східнослов'янських племен та прискоренню їх державного об'єднання навколо Києва.

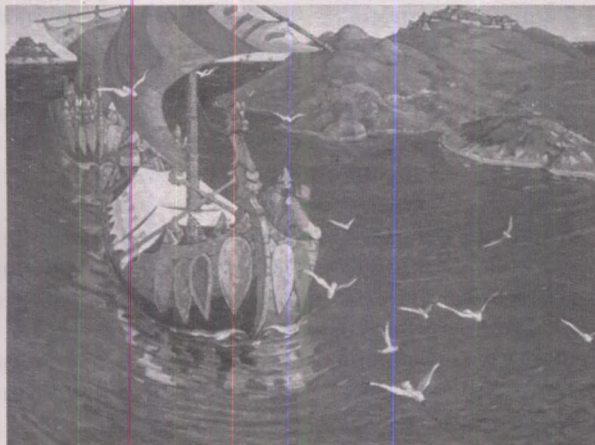

Карта-схема «Путь из варяг в греки»

Завдання учням на первісне закріплення:

- Покажіть на контурній карті шлях «із варяг у греки».

Формуючи дослідницькі компетентності учнів, учитель організовує **самостійну роботу з історичною картиною «Заморські гості» М. Реріха**

Уявлення про Миколу Реріха вчитель формує, використовуючи **історико-біографічний портрет**.

Учитель. Живописець, археолог, мандрівник, громадський діяч. Микола Реріх навчався у Петербурзькій Академії мистецтв у А. Куїнджі у 1893–1897 рр. У 1912–1916 роках був директором Петербурзької рисувальної школи, у якій навчалися М. Ф. Андрієнко-Нечитайло, П. К. Голуб'ятников. З 1916 р. Микола Костянтинович живе за кордоном, з 1936 р. – в Індії. Найвідоміші картини Реріха – «Гонець» (1897), «Заморські гості» (1901), «Будують місто» (1902), «Знамення» (1915), «Гуга Чохан» (1931), «Знаки Гесера» (1940), «Гімалаї. Нанда-Деві» (1941), «Пам'ятай» (1945). Навчаючись у Петербурзькій Академії, ставив за ескізами М. Микешина на українських вечорах «живі картини» з «Кобзаря» Тараса Шевченка. Відвідав Київ. За ескізами Миколи Костянтиновича було виконано мозаїки церков в селі Пархомівка Київської області і Троїцькому соборі Почаївської лаври (1910). На квартирі батька Реріха у 1893 – 1894 рр. засновувалось Товариство ім. Т. Г. Шевченка (тоді не дозволене). Виконував доручення мистецтвознавця М. Біляшівського, пов'язані з організацією шевченківської виставки 1911 р. у Києві. За свідченням історика мистецтва С. Яремича, поезія Шевченка мала «величезне значення в естетичному розвитку Реріха». Згадки про Шевченка є в щоденнику художника.

Картину «Заморські гості» М. Реріха та історію її створення вчитель презентує, використовуючи **опис**.

Учитель. За два роки до створення цієї картини художник здійснив подорож водним шляхом, який древні русичі називали «з варяг у греки». Відвідування Великого Новгорода в Росії і його околиць вразило уяву Реріха й знайшло відображення в серії картин, присвячених легендарним історіям цього північного краю. У результаті народилася картина, у якій відобразилися напівказкові, напівфантастичні уявлення про минуле Русі. Про цю подорож він написав: «Дивно й страшно було усвідомлювати, що по тих же самих місцях плавали тури варязькі, Садко багатого гостя вільні струги, пропливала новгородська рать на фатальну Шелонську битву ...». Саме тоді у Реріха зародився сюжет «Заморський гостей» – картини, яку він написав уже в Парижі. На полотні зображений водний пейзаж з караваном пишно прикрашених човнів. На них плывуть «заморські гості» – купці з далеких країн, що везуть на продаж різні дива. Це судна вікінгів, яких на Русі звали варягами. Вони були не тільки безстрашними й небезпечними воїнами, а й талановитими, заповзятли-

вими торговцями. Завдяки пересуванню водними шляхами зв'язки стародавнього Новгороду та інших міст підтримувалися не тільки з країнами Східної і Західної Європи, Скандинавії, але і з такими далекими й екзотичними державами, як Індія та Китай. У картині Реріха знайшло відображення народне, казкове дійство про те, як виглядали торгові судна багатих «гостей» – заморських купців. Їх човни прикрашені різьбленими фігурами, багато і яскраво розфарбовані, йдуть під красивими кольоровими вітрилами. Але вони не беззахисні – їх борти обвішані великими краплевидними щитами, а всередині тур сидять люди, з ніг до голови закуті в міцні металеві лати. Плавне ковзання суден по водні підкреслюють що хвилі розбігаються від них і відбиваються в ній соковиті кольорові плями від барвистих візерунків на човнах. Море спокійне, темно-синє, над ним привітно кружляють зграї великих білих чайок з ефектними чорними кінчиками крил. На дальньому плані видно невеликий острів, чий обрис дуже нагадують два вулкани, яких немає на російській півночі. На самому горизонті видніються ще дві тури, і стає зрозуміло, що до берегів рухається дуже великий і багатий караван купців з далеких країн. А збоку розкинулася гориста земля, може бути, великий острів. На одній із вершин можна розглянути типове місто епохи раннього середньовіччя – посад, кілька будинків, обгороджених захисним муром.

Отже, у всій картині відчувається дух казкової старовини, як на ілюстрації до билин, трохи лубочний, дуже позитивний і життєрадісний. Це поетизоване й дуже ліричне зображення старовини, що створює ефект стильного і модного настрійного розпису.

Завдання учням. Відповісти на запитання:

1. Що зображено на картині М. Реріха?
2. Чому участь у торговельній подорожі брали воїни, а корабель мусив бути укріпленим?
3. Як художнику вдається передати дух епохи?
4. У чому виявляється історична достовірність зображуваного на картині?
5. Якими засобами художнику вдається передати, що це мирна торговельна місія, а не воєнний похід?

III. Закріплення та повторення вивченого на уроці.

Учитель організовує **рольову гру «Мікрофон»** та пропонує відповісти на запитання.

Учитель.

- Коли і хто за літописною легендою є засновником міста Києва?
- Кого вважають наступниками першого київського князя?
- Як описує засновників Києва Нестор-літописець?
- Яким чином варязький очільник Олег здобув владу в Київській державі?
- Як учені пояснюють походження назви «Русь»?

IV. Підбиття підсумків уроку.

Отже, часи появи та існування Київської держави називають княжими, бо видатними історичними її діячами були князі Русі-України. Започаткували цю державу князі Києвичі, засновники м. Києва – «матері городів руських». Згодом справу розбудови цієї держави продовжила династія князів Рюриковичів, правління яких відзначене військовими походами, про звиятиги та доблесті під час яких нам повідомляє давньоукраїнський літопис «Повість минулих літ», укладений на основі легенд, переказів однією з найосвіченіших особистостей Русі-України – ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором-літописцем, моці якої і до нині упокоюються у печерах цього монастиря, а день пам'яті святого є офіційним святом Днем української писемності і мови.

V. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст параграфа.
2. Ви – варязький воїн – дружинник, опишіть свою подорож із Києва до Скандинавії.
3. Уявіть, що ви – чернець-літописець, намалюйте першу сторінку власної рукописної книги.
4. Складіть ребуси з іменами перших князів: «Кий», «Аскольд», «Олег».
5. Ви – літописець, складіть похвалу князю Кію.
6. Користуючись довідковою літературою, з'ясуйте, чому князь Олег увійшов в історію Русі-України під іменем «Віщий»?

Увага!

Шановні передплатники і автори журналу!
Наступний номер часопису «Історія в рідній школі» № 7–8
вийде спареним, зі збільшеним обсягом, у серпні.
Редакційна колегія